

Цивільне право і процес

УДК 341.5

Володимир Борденюк *

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті розглядаються особливості участі територіальних громад у цивільних зобов'язаннях. Зокрема, обґрунтовується теза про те, що зобов'язанням, учасниками яких можуть бути територіальні громади, притаманні певні особливості, які зумовлені специфікою їх цивільної правоздатності як суб'єктів цивільного права. Ці особливості стосуються підстав виникнення зобов'язань, виконання та припинення зобов'язань, способів забезпечення виконання зобов'язань за їх участю тощо.

Ключові слова: територіальна громада, цивільні зобов'язання, виконання зобов'язань, припинення зобов'язань.

Борденюк В. В. Территориальные громады как субъекты гражданских обязательств.

В статье рассматриваются особенности участия территориальных громад в гражданских обязательствах. В частности, обосновывается тезис о том, что обязательствам, участниками которых могут быть территориальные громады, присущи определенные особенности, обусловленные спецификой их гражданской правоспособности как субъектов гражданского права. Эти особенности касаются оснований возникновения обязательств, выполнения и прекращения обязательств, способов обеспечения исполнения обязательств с их участием и т. п.

Ключевые слова: территориальная громада, гражданские обязательства, исполнение обязательств, прекращение обязательств.

Bordenjuk V. V. Territorial communities as subjects of civil obligations.

The article is devoted to the analysis of the specific features of the territorial communities participation in civil obligations. In particular, grounded the thesis that those obligations, which belong to territorial communities, have some features, caused by their nature as subjects in civil law. These features are focused on the reasons for the start of obligations, their execution and presuming, variants of completing those obligations with their involvement etc.

Keywords: territorial community, civil obligations, execution of obligations, presuming of obligations.

Розвиток місцевого самоврядування нерозривно пов'язаний з активізацією участі територіальних громад у зобов'язальних цивільно-правових відносинах, яким, з огляду на їх публічно-правову природу, притаманні певні особливості, що залишаються поки поза межами наукового аналізу. Адже переважна більшість робіт присвячена дослідженню або загальних питань зобов'язального права, або окремих видів зобов'язань як договірних, так і не договірних характеру. Саме ці обставини зумовлюють потребу відповідного наукового пошуку, теоретико-методологічну основу якого становлять праці М. М. Агаркова, О. С. Іоффе, Д. В. Бобрової, Т. В. Боднар, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, Л. А. Лунца, І. Б. Новицького та інших вчених-цивілістів, які зробили вагомий внесок у дослідження загальних питань зобов'язального права.

Оскільки цивільно-правові зобов'язання, учасниками яких можуть бути територіальні громади, є складовою частиною більш загального поняття «цивільно-правові зобов'язання», то дослідженню їх природи має передувати з'ясування загального поняття цивільного зобов'язання та його ознак.

У науці цивільного права поняття зобов'язання визначається як відносні цивільні правовідносини, які пов'язані з переміщенням майнових та інших результатів праці, внаслідок яких одна особа (кредитор) має право вимагати від іншої особи (боржника)

вчинення або утримання від вчинення певних дій [1, с. 6; 2, с. 7, 9; 3, с. 457; 4, с. 15; 5, с. 7–8]. Аналогічного змісту визначення міститься і в ч. 1 ст. 509 ЦК України, з тією різницею, що в ньому визначається орієнтовний перелік дій, які становлять предмет зобов'язання. Виходячи зі змісту цих визначень, слід констатувати, що зобов'язальним правовідносинам притаманні певні специфічні ознаки, за якими вони відрізняються від інших цивільно-правових відносин (зокрема, речових). Головна їх відмінність полягає в тому, що якщо речові правовідносини «опосередковують суспільні відносини з приводу здійснення панування над речами – конкретними об'єктами матеріального світу», то зобов'язальні правовідносини «постають головним чином як юридична форма забезпечення товарно-грошового обороту, тобто процесу еквівалентного обміну та іншого переміщення матеріальних благ» [6, с.158].

У сучасній доктрині цивільного права визначальними ознаками зобов'язальних правовідносин, за якими вони відрізняються від речових правовідносин, вважається те, що: вони опосередковують процес переміщення майна або інших майнових результатів, у результаті чого їм притаманний майновий характер; сторонами зобов'язання є конкретно визначені особи: кредитор – особа, якій належить право вимоги, і боржник (дебітор) – особа, яка несе обов'язок, відповідний праву вимоги кредитора, у зв'язку з чим вони відрізняються від абсолютних правовідносин; їх об'єктами можуть бути дії, пов'язані з передачею майна, виконанням робіт тощо, або утримання від здійснення дій, тоді як об'єктами речових правовідносин є речі; зобов'язання опосередковують динаміку цивільного обігу, а речові правовідносини його статистику; зобов'язальні правовідносини мають строковий характер, тоді як речові відносини власності відрізняє притаманна їм умовна безстроковість [5, с. 8–9; 8, с. 6–7].

Зазначені загальні особливості зобов'язальних правовідносин притаманні і зобов'язанням, які виникають за участю держави Україна, АРК та територіальних громад і в яких вони, з огляду на двосторонній характер переважної більшості правочинів (договорів), можуть виступати одночасно як кредитори і як боржники. Хоча у деяких зобов'язаннях вони можуть виступати виключно як боржники або як кредитори.

Однак це не означає, що територіальні громади можуть бути учасниками всіх зобов'язань, передбачених у ЦК України. Адже норми цивільного права можуть містити (і містять) певні обмеження щодо участі деяких суб'єктів цивільного права в окремих видах зобов'язань. Це зумовлює потребу у визначенні кола зобов'язальних правовідносин, учасниками яких вони можуть бути.

ЦК України концептуально розроблявся як кодекс приватного права [9, с. 10], внаслідок чого його положення здебільшого розраховані на регулювання приватних цивільних відносин, що виникають насамперед між суб'єктами цивільного (приватного) права, до яких за змістом ч. 1 ст. 2 ЦК належать фізичні та юридичні особи. Саме тому питання участі держави, АРК та територіальних громад у зобов'язальних правовідносинах фактично залишилися поза межами регулювання ЦК України, який містить лише низку застережень, що не дають чіткої відповіді щодо межі їх участі у цих правовідносинах.

Виходячи зі спеціального характеру цивільної правоздатності територіальних громад, які можуть мати лише цивільні права та обов'язки, передбачені законом, можна дійти висновку, що вони можуть брати участь у зобов'язальних правовідносинах на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом. При цьому, якщо, наприклад, юридичні особи приватного права вступають у зобов'язальні відносини з метою досягнення приватних цілей, то територіальні громади – з метою реалізації покладених на них функцій і завдань місцевого самоврядування, тобто з метою досягнення публічних (суспільних) цілей, у зв'язку з чим вважається, що компетенція органів місцевого самоврядування щодо участі в цивільних зобов'язаннях встановлюється в актах публічного, а не приватного (цивільного) права.

Такий підхід впливає зі змісту відповідних положень Конституції України (статті 19, 140, 143), згідно з якими територіальні громади вирішують питання місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, що дістало відображення у ст. 172 ЦК України, де передбачено, що «територіальні громади набувають і здійснюють

цивільні права та обов'язки через органи місцевого самоврядування у межах їхньої компетенції, встановленої законом».

У той же час, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 169 ЦК України, за якою територіальні громади діють у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин, можна констатувати, що за загальним правилом вони можуть бути учасниками переважної більшості зобов'язань, які пов'язані із задоволенням публічних потреб територіальних громад, за винятком випадків, встановлених законом, або коли відповідні зобов'язання «не відповідають чи суперечать меті існування територіальної громади як територіальної публічно-правової форми об'єднання людей» [10, с. 141]. Це пояснюється тим, що у законах неможливо передбачити всі можливі випадки їх участі у зобов'язальних правовідносинах. Адаже за умови послідовного дотримання цитованого вище положення ст. 172 ЦК України може виникнути парадоксальна ситуація, за якої територіальні громади не зможуть бути учасниками зобов'язальних відносин у тих випадках, коли для позначення їх суб'єктів використовуються терміни «особи» або «юридичні особи».

Важливе значення для з'ясування особливостей участі територіальних громад у зобов'язальних правовідносинах має аналіз підстав їх виникнення, які, на думку А. А. Агаркова, є «необхідним індивідуалізуючим моментом кожного даного зобов'язання», що «визначає його характер [11, с. 191]. Виходячи із здобутків загальної теорії права і науки цивільного права, доводиться констатувати, що зобов'язальні відносини, як і будь-які інші цивільні правовідносини, виникають з обставин, передбачених законом як юридичні факти, які традиційно поділяються на дії (як правомірною, так і неправомірною характеру) та події. Відповідно ж до ст. 11 ЦК України цивільні права та обов'язки виникають з дій, що передбачені актами цивільного законодавства, а також з дій, що не передбачені актами цивільного законодавства, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки.

Враховуючи той факт, що органи місцевого самоврядування набувають і здійснюють цивільні права та обов'язки, які складають зміст цивільних зобов'язань, «у межах їхньої компетенції, встановленої законом», можна констатувати, що підставами виникнення цивільних зобов'язань за їх участю можуть бути лише такі обставини реальної дійсності, які визнані юридичними фактами законом. У зв'язку з цим виникають певні сумніви щодо можливості виникнення у територіальних громад цивільних прав та обов'язків, які складають зміст зобов'язання, із дій осіб, що не передбачені актами цивільного законодавства, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки, як це передбачено у ч. 1 ст. 11 ЦК України.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України однією з найпоширеніших підстав виникнення цивільних зобов'язань, однією із сторін у яких можуть бути територіальні громади, є звичайно договір та інші односторонні правочини. У зв'язку з чим зобов'язання за участі територіальних громад також можуть поділятися на договірні і недоговірні. При цьому якщо договір, який є різновидом дво- чи багатостороннього правочину, «виконує функцію безпосередньої правостворюючої підстави виникнення зобов'язання» [5, с. 11], то односторонні правочини (дії) породжують цивільні зобов'язання, як правило, у сукупності з іншими юридичними фактами (публічна обіцянка винагороди).

Відповідно до ч. 3 ст. 11 ЦК України «цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства», що потребує відповідної науково-критичної оцінки. Хоча б тому, що закон, на нашу думку, не може слугувати безпосередньою підставою виникнення цивільних зобов'язань, оскільки це суперечить природі закону як нормативно-правового акта. Закон може визначати лише юридичні факти, які є підставою виникнення, зміни та припинення правовідносин. Цим закон відрізняється від індивідуальних актів застосування права, які можуть слугувати безпосередньою підставою виникнення, зміни чи припинення відповідних правовідносин, у результаті чого вони кваліфікуються в юридичній літературі як юридичні факти. Саме тому для виникнення зобов'язання потрібно настання передбачених правовими нормами обставин – юридичних фактів [8, с. 78]. На це свого часу звертав увагу О. О. Красавчиков, який розглядав закон як загальну й обов'язкову передумову динаміки правових зв'язків, а не як окрему

основу їх виникнення на зразок договору чи делікту [12, с. 181]. Таким чином, будь-яке зобов'язання виникає не безпосередньо із закону, а на підставі певних юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення відповідних зобов'язань. Приміром, безпосередньою підставою виникнення договірних зобов'язань є договір, а деліктних – завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, а не норми відповідної глави ЦК України (ст. ст. 1166–1211), які тільки містять передумови для виникнення відповідних цивільних зобов'язань.

Зазначене вище певною мірою стосується й актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які у науці цивільного права кваліфікуються як адміністративні акти та які, як правило, є підставою виникнення, зміни та припинення конституційних, адміністративних та інших правовідносин публічного характеру, що зумовлено природою державного управління. Однак зазначене не виключає можливості видання таких адміністративних актів, які можуть бути підставою виникнення не тільки адміністративних, а й цивільних правовідносин. При цьому в одних випадках такі акти можуть виступати безпосередньою підставою виникнення цивільних правовідносин, а в інших – опосередковано, тобто у сукупності з іншими юридичними фактами. Зокрема, прикладом адміністративних актів, які можуть бути безпосередньою підставою виникнення речових правовідносин, можуть бути рішення відповідних органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про безоплатну передачу у власність громадян земельних ділянок із земель державної і комунальної власності (ст. ст. 81, 116 ЗК України). Сюди ж слід віднести рішення про передачу об'єктів державної власності в комунальну власність, а об'єктів комунальної власності – в державну, які деякими авторами розцінюються як договори дарування, з чим навряд чи можна погодитися.

Торкаючись виникнення цивільних зобов'язань безпосередньо з адміністративних актів, слід зазначити, що такі випадки зустрічалися вкрай рідко, навіть в умовах панування адміністративно-командної системи. Найчастіше адміністративні акти породжували цивільні зобов'язання не безпосередньо, а у сукупності з іншими юридичними фактами. У науці такий підхід дістав своє обґрунтування в теорії «юридичного складу», яка була розроблена М. М. Агарковим та яка підтримується у сучасній науці цивільного права. Суть цієї теорії зводилася до того, що зобов'язання (в умовах планової економіки) виникали не просто з планово-розпорядчого акта, а з юридичного складу, до якого, поряд з адміністративним актом, входив і договір [11, с. 401], що потребує відповідного уточнення в частині, що стосується виникнення зобов'язань за участю територіальних громад та інших публічно-правових утворень.

Річ у тому, що адміністративний акт, на нашу думку, і надалі суттєво впливатиме на динаміку цивільних зобов'язань за участю територіальних громад та інших публічно-правових утворень, але не як безпосередня підстава їх виникнення, а у сукупності з іншими юридичними фактами, до яких належить, насамперед, договір. Адже в багатьох випадках без видання (прийняття) відповідних адміністративних актів виникнення цивільних зобов'язальних правовідносин за участю територіальних громад та інших публічно-правових утворень просто неможливе. Це пояснюється тим, що завдання та функції місцевого самоврядування здійснюються через розгалужену систему муніципальних органів та організацій, між якими об'єктивно існує певна субординація. При цьому основною формою управлінської діяльності органів місцевого самоврядування, як і будь-яких органів державної влади, є видання правових актів, на підставі яких виникають відповідні адміністративні правовідносини, змістом яких може бути обов'язок відповідних виконавчих органів місцевого самоврядування чи інших муніципальних організацій, що є юридичними особами, укласти відповідні цивільно-правові договори з метою задоволення громадських потреб територіальних громад. При цьому в таких актах можуть бути зафіксовані основні параметри, яким має відповідати зміст договору, укладеного на підставі правового акта органу місцевого самоврядування, обов'язкового для сторін (сторони) договору (ст. 648 ЦК України).

Приміром, правові передумови виникнення зобов'язань на підставі актів органів місцевого самоврядування містить п. 30 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве

самоврядування в Україні», згідно з яким до виключної компетенції відповідних місцевих рад належить «прийняття рішень про відчуження відповідно до закону комунального майна» та «про надання у концесію об'єктів комунальної власності» тощо. Тобто йдеться про те, що без видання відповідних актів, які є результатом реалізації їх владних повноважень, ніякі цивільні права й обов'язки за їх участю виникати не можуть. Однак наявність відповідного правового акта не перетворює відповідні цивільно-правові договори у адміністративні чи муніципальні договори.

Викладене вище певною мірою стосується і недоговірних зобов'язань, виникнення яких пов'язується з виданням органом місцевого самоврядування відповідних правових актів. Зокрема, йдеться про зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу місцевого самоврядування, його посадових чи службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. ст. 1173–1175 ЦК України). Адже безпосередньою підставою виникнення таких зобов'язань є завдання майнової шкоди іншій особі, а опосередкованою – видання органом місцевого самоврядування незаконного акта, який сам по собі, без настання відповідної шкоди, не може слугувати підставою виникнення відповідних деліктних зобов'язань. Тобто йдеться про те, що цивільні зобов'язання за участю територіальних громад виникають, як правило, на підставі сукупності юридичних фактів, яка в літературі з цивільного права, як уже зазначалося, дістала назву складного юридичного факту (юридичного складу).

Територіальні громади можуть бути учасниками різноманітних за своєю природою зобов'язань, які для зручності вивчення та правильного розташування нормативного матеріалу також підлягають систематизації [2, с. 23]. Залежно від мети дослідження вони можуть поділятися на певні види (групи) за тими ж самими ознаками (критеріями), які використовуються у сучасній літературі для класифікації цивільних зобов'язань в цілому [4, с. 20–22; 2, с.15–17; 8, с. 12–14; 10, с. 136]. Та для цілей цього дослідження чи не найважливіше значення має систематизація зобов'язань за підставами виникнення на договірні та недоговірні (позадовірні), які у свою чергу поділяються на зобов'язання, що виникають з односторонніх правомірних дій, і зобов'язання, що виникають з односторонніх неправомірних дій, у зв'язку з чим зобов'язання, однією із сторін у яких можуть бути територіальні громади, також можуть поділятися на договірні і недоговірні.

Правові передумови участі територіальних громад у договірних зобов'язаннях, окрім ЦК України, передбачені в Конституції України (ст. ст. 142, 143), Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. ст. 18, 27, 28, 30, 31, 32, 44, 60) та в інших законодавчих актах, а в недоговірних – у ст. 56 Конституції України, статтях 73, 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та в багатьох інших законодавчих актах, які містять положення про те, що органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть цивільно-правову відповідальність згідно із законом.

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 509 ЦК України зобов'язання мають «ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості», хоча перелік перелічених у цій статті принципів не є вичерпним. Саме тому в літературі вважається, що зобов'язання мають ґрунтуватися не тільки на вказаних принципах зобов'язального права, а й на загальноцивільністичних принципах, визначених у ст. 3 ЦК України, які, як слушно підмітила Н. С. Кузнецова «червоною ниткою» пронизують всю матерію ЦК, в тому числі і книгу п'яту – Зобов'язальне право [13, с. 10]. Сюди ж слід віднести такі спеціальні принципи зобов'язального права як принцип диспозитивності, принцип належного і реального виконання [13, с. 9–15], які в ЦК України наповнені новим змістом.

Залишаючи поза межами докладного аналізу зміст відповідних принципів зобов'язального права, відзначимо, що зазначені вище принципи зобов'язального права у цілому поширюють свою дію і на зобов'язання, учасниками яких є територіальні громади в особі відповідних органів місцевого самоврядування. У той же час, з огляду на публічно-правову природу територіальних громад, до принципів, на яких мають ґрунтуватися цивільні зобов'язання за їх участю, слід, очевидно, віднести основні принципи здійснення місцевого самоврядування, якими мають керуватися органи місцевого самоврядування

при вирішенні питань, віднесених законом до їх відання, в тому числі і питань укладення відповідних договорів чи вчинення інших правочинів (дій), які є підставою виникнення відповідних цивільних зобов'язань.

Серед них ключова роль належить принципам законності та врахування інтересів територіальних громад. Суть першого принципу полягає в тому, що органи місцевого самоврядування та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України, другого – в тому, що органи місцевого самоврядування та їх посадові особи зобов'язані діяти від імені та в інтересах територіальних громад, тобто в публічних інтересах. У такому контексті має рацію О. О. Первомайський, який виключає можливість укладення територіальною громадою договорів, які «не відповідають чи суперечать меті існування територіальної громади як територіальної публічно-правової форми об'єднання людей» [10, с. 141]. У свою чергу, зміст основних принципів місцевого самоврядування зумовлює специфіку дії принципів зобов'язального права у зобов'язаннях за участю територіальних громад.

Природа територіальних громад як публічно-правових утворень, які є носіями публічних інтересів, зумовлює наявність певних особливостей, що стосуються виконання зобов'язань, способів забезпечення їх виконання та підстав їх припинення. Загальні умови (засади) виконання зобов'язання встановлені у ст. 526 ЦК України, згідно з якою «зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться». У такий спосіб ЦК України, виходячи з принципу диспозитивності, на перше місце серед загальних умов (засад) належного виконання зобов'язань поставив умови договору, а не вимоги закону, що з огляду на публічно-правову природу територіальних громад, які є носіями спеціальної цивільної правосуб'єктності, потребує відповідного уточнення. Йдеться про те, що при виконанні своїх зобов'язань територіальні громади в особі відповідних органів повинні керуватися у першу чергу вимогами ЦК України та інших актів законодавства, які, очевидно, і повинні залишатися одним із основних регуляторів поведінки територіальних громад як суб'єктів зобов'язань. До речі, такий підхід зафіксований у ч. 1 ст. 193 ГК України, за якою господарські зобов'язання повинні виконуватися «належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться». Зазначене має стосуватися всіх елементів належного виконання зобов'язання, яким у науці цивільного права вважається таке виконання, яке здійснене: а) належними суб'єктами; б) належним предметом і способом; в) у належному місці; г) у належний строк [5, с. 42].

Серед принципів, на яких має ґрунтуватися виконання зобов'язань, учасниками яких є територіальні громади, важливе значення має принцип реального виконання зобов'язання, згідно з яким «боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, зобов'язаний виконати його в натурі, якщо інше не встановлено законом або договором» (ч. 1 ст. 622 ЦК). У той же час у сучасній науці цивільного права, на відміну від радянської доктрини, яка абсолютизувала значення цього принципу, простежується тенденція до применшення ролі принципу реального виконання договорів. Зокрема, Т. В. Боднар вважає, що в умовах дії принципу свободи договору, який включає свободу вибору засобів виконання зобов'язання, дискусія щодо співвідношення понять належного та реального виконання зобов'язання втратила свій сенс, оскільки в сучасних умовах, коли головною метою здійснення підприємницької діяльності є одержання прибутку, грошовий еквівалент як сурогат реального виконання дозволяє досягти цієї мети і є одним з прийнятних для підприємця шляхів [14, с. 173, 174].

Не заперечуючи у цілому можливості заміни реального виконання зобов'язання в натурі шляхом передання грошового еквіваленту в договірних відносинах між приватними особами, водночас вважаємо, що договірні зобов'язання, підставою виникнення яких є договори, що укладаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, повинні, як правило, припинятися належним і реальним виконанням

в натурі, оскільки його заміна сурогатом виконання у вигляді грошового еквівалента суперечить призначенню відповідних договорів, метою яких є задоволення суспільних потреб держави та територіальних громад.

Крім того, вимога належного та реального виконання в натурі відповідних договірних зобов'язань впливає зі змісту відповідних положень Бюджетного Кодексу України, згідно з якими бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями (статті 7, 20), що виключає можливість заміни способу виконання договірної зобов'язання. Тож, виходячи з вище викладеного, є підстави вважати, що в договірних відносинах за участю держави та територіальних громад пріоритет має належати підставам припинення договірних зобов'язань, які встановлені законом, а не договором. З цих міркувань виникають також сумніви щодо можливості припинення відповідних зобов'язань шляхом передачі державі чи територіальній громаді відступного (ст. 600 ЦК) чи прощення боргу (ст. 605 ЦК).

Особлива цивільно-правова природа територіальних громад, які зобов'язанні діяти у цивільних відносинах через органи місцевого самоврядування у межах їхньої компетенції, встановленої законом, обумовлює певні особливості щодо способів забезпечення виконання зобов'язань за їх участю. Ці особливості полягають встановлені на законодавчому рівні особливого порядку та обмежень щодо застосування окремих способів забезпечення виконання зобов'язань. У цьому відношенні прикладом можуть слугувати положення ч. 4 ст. 576 ЦК України та ч. 4 ст. 4 Закону України «Про заставу», згідно з якими предметом застави не можуть бути: культурні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання; пам'ятки культурної спадщини, занесені до Переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації.

Визначальною особливістю цивільно-правових зобов'язань, учасниками яких є територіальні громади, є те, що в них в тому чи іншому вигляді присутні кошти місцевих бюджетів. У зв'язку з цим відповідальність територіальних громад за їх зобов'язаннями має обмежений характер, що дістало відображення у ст. 175 ЦК України, згідно з якою «територіальні громади відповідають за своїми зобов'язаннями своїм майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення», тоді як юридичні особи відповідають за своїми зобов'язаннями усім належним їм майном (ч. 2 ст. 96 ЦК). Та особливо виразно обмежений характер відповідальності територіальних громад відображається при відшкодуванні шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Так, відповідно до пп. 2 п. 9 Прикінцевих та перехідних положень БК України відшкодування вказаної вище шкоди здійснюється органами місцевого самоврядування за рахунок коштів місцевих бюджетів в межах бюджетних призначень за рішенням суду у розмірі, що не перевищує суми реальних збитків, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Тоді як за змістом ч. 1 ст. 1166 ЦК України зазначена шкода має відшкодуватися «в повному обсязі особою, яка її завдала».

Таким чином, за результатами проведеного аналізу доводиться констатувати, що зобов'язанням, учасниками яких можуть бути територіальні громади, притаманні, з одного боку, загальні ознаки, які властиві всім цивільним зобов'язанням, а, з іншого, – певні особливості, які зумовлені специфікою їх цивільної правоздатності як суб'єктів цивільного права, за змістом якої вони можуть мати лише цивільні права та обов'язки, передбачені законом. При цьому, на відміну від юридичних осіб приватного права, вони вступають у зобов'язальні правовідносини з метою досягнення публічних (суспільних) цілей, у зв'язку з чим компетенція органів місцевого самоврядування щодо участі в цивільних зобов'язаннях встановлюється переважно в актах публічного, а не приватного (цивільного) права.

Характерною особливістю більшості зобов'язань, учасниками яких можуть бути територіальні громади, є те, що вони виникають, як правило, на підставі сукупності юридичних фактів, яка у літературі з цивільного права дістала назву складного юридичного факту (юридичного складу). Зокрема, на динаміку цивільних зобов'язань за їх участю

суттєво впливають адміністративні акти, які у сукупності з іншими юридичними фактами, до яких належить, насамперед, договір, є підставою виникнення цивільних зобов'язань. Крім того, природа територіальних громад як публічно-правових утворень зумовлює також наявність певних особливостей, що стосуються підстав виникнення зобов'язань за їх участю, принципів виконання зобов'язань, способів забезпечення виконання зобов'язань та підстав їх припинення, відповідальності за їх зобов'язаннями тощо.

Список використаних джерел:

1. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
2. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посібн. для студ. юрид. вузів і ф-тів ун-тів / [О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць та ін.] ; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 912 с.
3. Цивільне право України: Академічний курс : підруч. у 2 т. Т.1 : Загальна частина / [А. Ю. Бабаскін, Т. В. Боднар, Ю. Л. Бошицький та ін.] ; за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 520 с.
4. Гражданское право : в 4 т. Т.3. Обязательственное право : учеб. / [В. В. Витрянский, В. С. Ем, С. М. Корнеев и др.] ; отв. ред. Е. А. Суханов. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 800 с. – (Серия «Классический университетский ученик»).
5. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / [Т. В. Боднар, С. М. Бервено, І. А. Безклубий та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцовой, Р. А. Майданика. – [3-тє вид., перер. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
7. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / [С. М. Бервено, В. А. Васильєва, М. К. Гальянтич та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцовой, Р. А. Майданика. – [3-тє вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
8. Цивільне право України: підруч. у 2 т. / [В. І. Борисова, Л. М. Баранова, А. Г. Бірюкова та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – [2-ге вид., переробл. та допов.]. – Харків : Право, 2014. – Т. 2. – 816 с.
9. Кузнєцова Н. С. Цивільний кодекс України: визнані здобутки кодифікації / Н. С. Кузнєцова, А. С. Довгерт // Право України. – 2014. – № 2. – С. 9–24.
10. Первомайський О. О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах / О. О. Первомайський. – Серія «Юридичний радник». – Х. : Страйд, 2005 – 184 с.
11. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. Т. 1 / М. М. Агарков. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – 490 с.
12. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.
13. Кузнєцова Н. Принципи сучасного зобов'язального права / Н. Кузнєцова // Українське право. – 2003. – № 4. – С. 9–15.
14. Боднар Т. В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект): дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Боднар. – К., 2005. – 442 с.

* *Борденюк Володимир Васильович – здобувач кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*

УДК 347.155 – 053.18

Тетяна Корчак *

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАБУТТЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ НА НЕРУХОМІСТЬ У КОНТЕКСТІ
ОГОЛОШЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ**

У статті розглянуто теоретичні та практичні питання виникнення, переходу права власності на нерухоме майно в результаті оголошення фізичної особи померлою. Проаналізовано вихідні юридичні норми інституту оголошення фізичної особи померлою, які встановлюють наслідки цього оголошення у сфері захисту прав на нерухомість згідно чинного цивільного законодавства України.